

Библейският мит за блаженството и мъката на душата в българската фразеология

Петранка Трендафилова

The biblical myth of bliss and torment of the soul in Bulgarian phraseology: The present article studies in detail the semantic transformations, that have occurred in the meaning of the Bulgarian semantic phrases which reflect the myth of the spiritual bliss and misery. The article analyses the factors that initiate the origin of these phrases.

Key words: semantic, transformations, phrases, denotative

ВЪВЕДЕНИЕ

В международната лингвистична литература съществуват многобройни изследвания на фразеологизмите с библейски произход.

Според Е. М. Солодухо част от фразеологизмите библеизми са били заимствани от библейските митове, битувачи в съвременния език. [4, 80]. Това важи до голяма степен и за фразеологизми, които нямат библейски произход, но съдържат в езиковото си изражение библейско понятие. Липсата на влияние на Свещеното писание за възникването на този тип фраземи личи в отсъствието на техни езикови или контекстови еквиваленти в библейския текст, както и в проявата на езиковата формация, типична за българския културен социум.

В настоящата статия се спираме върху влиянието на един от библейските митове за пораждането на редица български устойчиви словосъчетания с общ компонент съществителното *душа*.

ИЗЛОЖЕНИЕ

От гледна точка на християнското разбиране човекът е триединство от дух, душа и тяло. Духът е източник, същност и изява на живота; тялото е материалната съставка на човешкото триединство; душата е онзи елемент у човека, който отново е изъвен чрез триединна същност – ум, чувства и воля. Душата е тази, която разсъждава, действа чувства, тя е носител на човешката съвест [1, 56]. Тялото е тленно, а душата – нетленна, срв. с Мат. 10:28 “И не бойте се от ония, които убиват тялото, а душата не могат да убият...” и 1 Кор. 5:8,9 “(8) имаме дръзновение и по-скоро желание да напуснем тялото и да се приберем у Господа. (9) Затова усърдно залагаме да Му бъдем угодни, било кога живеем в тялото, било кога го напускаме”¹. “Единствено душата се издига над временното и тленното и се приближава към Бога” [3, 86].

На основата на това доктринално схващане се изгражда библейският мит за блаженството и мъката на душата. Ублажаването на душата идва от убеждението за спасението, от удовлетворението, което получава чрез божествените благословения, срв.: Пс. 22:3 “освежава душата ми”, Пс. 62:4 “ще се насити душата ми, Пс. 92:19 “Твоите утешения веселят душата ми”, Пр. 28:16 “ще даде наслада на душата ми” и др.

Същевременно душата може да изнемогва, да изпитва утеснение, горест, срв.: Пс. 5:3 “душата ми е твърде смутена”, Пс. 30:9 “чезне от скръб душата ми”, Вт. 27:65 “изнемогване на душата”, 1 Цар. 2:33 “и за огорчаване на душата ти” и др.

¹ Всички цитати са заети от *Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия Завет*. Издава Св. Синод на Българската Църква. София, 1991. За еталон на този превод служи църковно-славянският текст, който стои в основата и на Осторожката Библия.

Конотативните значения във фразеологизмите ги обособяват в две групи: а) с положителните емоционално-експресивни оттенъци *удовлетворение, успокоение, доволство*; б) с отрицателните емоционални оттенъци *страдание, утеснение, скръб*.

Във фразеологизма *Облажвам си (облажа си) душата* `Получавам, изпитвам силно удовлетворение от нещо`² глаголят *облажвам* показва, че устойчивото словосъчетание е възникнало под влияние на религиозната книжнина или на устната проповед, чийто изказ съхранява архаизирани книжовни езикови форми. В Свещеното писание прилагателното *блажен* е определение единствено на определяемото *човек*. Не се среща съчетаемостта *блажена душа*, което показва целенасоченото конструиране на фразеологизма в българския културен социум.

Буквалното значение на думата *облажвам* е `считам някого за щастлив`, като семантичната стойност е насочена към духовния аспект на номинираното действие. По-късно в речевата практика е настъпила замяна на глагола *облажвам* с дума от разговорната реч – *облажвам (облажвам си душата)* `получавам удоволствие, задоволявам апетита си за храна или нещо друго`, чиято семантика има вече насоченост към физическия аспект на същото действие. По такъв начин интерпретативната верига се премества от духовния континуум в континуума на практическата дейност. И в двата варианта на фразеологичното съчетание обаче понятието *душа* губи прекия си библейски денотат и получава косвен денотат³ *човек*. Тази употреба произтича от Библията, вж. напр. Числ. 31:28 “да се отдели по една *душá* от петстотин” (в см. по 1 човек от 500); 2 Петр. 2:14 “прелъстяващ неукрепналите *душú* (в см. хора). В последствие тази употреба се е превърнала в нормирана за съвременния език на много народи, но само в мн. число, като ударението се премества, за да се разграничат лексикалните значения на съществителните *души* и *душú* (*Дойдоха пет души; Автобусът побира 40 души* и под.).

Синоними на фразеологизма *Облажвам си (облажа си) душата* пък са устойчивите словосъчетания *Отпускам (отпуцам) душата си* `Преставам да се тревожа, да се притеснявам; успокоявам се` и *Пълна ми е душата* `Много съм доволен, доволен от нещо`, където се наблюдават същите семантични стойности на библейското понятие. Библейското понятие *душа* се десемантизира в процеса на стандартизация във фразеологизмите *Пълна ми е душата* `Много съм доволен, доволен съм от нещо` и *Отпускам (отпуцам) душата си* `Преставам да се тревожа, успокоявам се`.

Антоним на тези фразеологизми е фраземата *Тегли ми душицата* `Изживявам много неприятности, тежки страдания`. Понятието *душица* визира подлога “аз” (косвен денотат *човек*). Умалителната форма на съществителното не се среща в библейския текст и показва влияние на речевата практика във всекидневния живот. Вероятно словосъчетанието е било свободно и се е фразеологизирало в процеса на общуване.

² Изворите, които сме ползвали за извличане на фразеологизмите, са сборниците *Фразеологичен речник на българския език*. С., БАН, 1974.2 (съст. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова) и *Нов фразеологичен речник на българския език*. С., 1993 (съст. Кети Ничева-Анкова).

³ Г. Фреге въвежда понятията *пряк* и *косвен денотат*. *Пряк денотат* е налице, когато смисълът е пряк. При него мисловният образ се основава на физическото и мисловно възприятие на обекта. *Денотатът е косвен*, когато смисълът е преносен [5, 185].

Фразеологизмът *И аз душа нося* е развил двупосочни значения с положителни и отрицателни експресивни оттенъци, срв.: *И аз душа нося* - `Живо същество съм и аз – и аз имам своите желаниа` и `Живо същество съм и аз – и аз греша`. Във второто значение на израза могат да се установят интерпретативни остатъци, насочващи към християнското разбиране за греховната същност на човека: “Няма нито един праведен” (Римл. 3:10). В преосмисленото съдържание на устойчивото словосъчетание лексемата *грях* не се свързва с библейското си съдържание, а е синоним на съществителното *грешка*, препрощайки по този начин интерпретативните стойности към битовите човешки взаимоотношения. Библейското понятие *душа* получава различна денотативна реализация в двете значения на фразеологизма: в първото значение `Живо същество съм и аз – и аз имам своите желаниа` запазва прекия си денотат, който обаче не се осъзнава от адресанта; във второто си значение `Живо същество съм и аз – и аз греша` денотира *човек* (цялата интерпретативна верига е `и аз съм човек като всички хора; всеки човек греша; и аз греша). Благодарение на избледнялата връзка между прекия денотат (съставна част от трихотомията `човек`) и косвения денотат (*човек*) на понятието *душа* съдържанието на фразеологизма не визира християнското явяване за безсмъртието на душата, която може да се радва, да желае, милее, да изпитва удовлетворение или да страда и скърби.

Безспорно книжовен произход има фразеологизмът *От дън душа* `Много силно, всецяло`. Фраземата е сходна с библейските изрази *от все душа* (вж. Вт. 47: 29) и *от всичката си душа* (Вт. 6:5). Във фразеологизма понятието *душа* получава косвения денотат *сърце*. Вероятно устойчивото съчетание е възникнало по модел на библейския израз, като е претърпяло незначителни езикови промени – метафорична замяна на предложното съчетание *от все* с предложното съчетание *от дън*, които са контекстови синоними.

Денотативното значение *сърце* на понятието *душа* е характерно за по-голяма част от фразеологизмите, възникнали под влияние на мита за страданията на душата. Доказателство за тази денотативна стойност са и съществуващите варианти, срв.: *Камък ми лежи на душата ~ Камък ми лежи на сърцето; Скъсва ми се (скъса ми се) душата ~ Скъсва ми се сърцето; Отварям (отворя) душата си пред някого ~ Отварям /отворя/ сърцето си пред някого; Лежи ми на душата (нещо) ~ Лежи ми на сърцето(нещо)* и др. Явно, вариантите са се появили в резултат от превръщане на преносното денотативно значение в означаване.

От гледна точка на библейското разбиране понятията *душа* и *сърце* не са тъждествени, В българската народопсихология тези понятия са в семантични отношения на синонимия, което обяснява появата на косвените денотати. Въпреки изтласкването на религиозния компонент от съдържанието на фразеологизмите между понятието *душа* и косвените му денотати (*човек, сърце*) остава съхранена аналогичната връзка, позволяваща възпроизвеждането на интерпретативните стойности, характерни за библейската култура.

В библейския текст състоянията на страдащата душа са назовани пряко – *огорчена, утеснена, смутена, изнемогва, притеснява се*, и по-рядко с преносни обозначения – *чезне от скръб, топи се от мъка*. Във фразеологизмите страданията на душата са изобразени метафорично, влияние за което имат фоклорните традиции у нас.

Камък ми лежи на душата `Много ми е мъчно, много ми е тежко поради неизказана истина; изпитвам мъка, скръб, защото не казвам истината` - образът визира едновременно (преносно) тежкия товар на пазената тайна и (пряко) физическата болка, която причинява непосилната тежест на предмета камък. Отстраняването на образа от езиково-семантичната структура на фразеологизма води до ново, противоположно значение – *Лежи ми на душата (нещо)* `Обичам нещо, приятно ми е нещо или някой`. Фраземата в този си вид интерпретира `нещо,

някой) лежи на сърцето ми, т.е. е свързан със сърцето ми, срastнал се е с него`. Самият израз *Лежи ми на сърцето* е много често срещан в българската народна песен, откъдето вероятно е навлязъл в разговорната реч и се е стандартизирал като вариант на фразеологизма *Лежи ми на душата*.

Скъсва ми се (скъса ми се) душата. Става ми много мъчно, изпитвам силна скръб, мъка, жалост - налице е похватът на художествено-образната речева конкретизация, при която абстрактното се конкретизира чрез обектно-физическото: мъката, скръбта с физическата болка.

Интересен е образът във фразеологизма *Слагам (сложам) душа на мъка* 'Готов съм на всякакви усилия, жертви, труд, полагам големи усилия, за да постигна нещо`. Изразът не носи интерпретативни остатъци, насочващи към библейския текст или към църковно-ритуалната практика въпреки употребеното библейско понятие. В устната разговорна реч стандартизирането на израза напълно е прекъснало връзката между значението на компонентите от съдържанието на цялото, като понятието *душа* е десемантизирано. Това устойчиво словосъчетание е в активен процес на архаизация, поради което се употребява много рядко в съвременната разговорна реч, и то от възрастни хора, живеещи на село. Фразеологизмът е целенасочено конструиран и е възникнал под влияние на често срещаните в народните песни песни изрази *слагам си (сложам си) мъка на душата; мъка ми (му, ѝ) е на душата*, но с обърнат образ (*сложам душа на мъка*), чиято интерпретация е 'обричам се на страдание, само и само да успея в начинанието си`.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение можем да посочим следното:

1. Една част от фразеологизмите, отразяващи мита за блаженството и мъката на душата, са възникнали под влияние на религиозната книжнина. Повечето са се стандартизирали от свободно словосъчетание в процеса на речевата практика във всекидневното общуване или са конструирани под въздействието на фолклорните ни традиции.

2. Семантичните трансформации в понятието *душа*, а оттам и в общото съдържание на фразеологизма, са продиктувани от преместване на интерпретативната верига от духовния континуум в континуума на практическата дейност. Най-често съществителното *душа* обозначава значенията *сърце* и *човек*. Между прекия денотат и косвените денотати на съществителното обаче се е съхранила аналогията, която позволява да се възстановят интерпретативните връзки с библейската култура.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Киров, Д., Д. Свиленов, Д. Коруджиев. Християнска етика. Учебно помагало за 9. – 12. клас. Одобрено от МОН. Изд. "Слънце", София, 2003, с. 56.

[2] Коев, Т., Г. Бакалов. Въведение в християнството. С., 1992, с. 63.

[3] Коев, Т., Д. Киров, Кратка богословска енциклопедия. София, 1993, с. 86.

[4] Солодухо, Э. М. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. Издательство Казанского университета, 1977, с. 80.

[5] Фреге, Г. Смысл и денотат. – В: Семиотика и информатика. Москва, 1977, № 8, с. 185.

За контакти:

Доц. д-р Петранка Петкова, Катедра по филологически науки, Филиал – Силистра на Русенския университет "Ангел Кънчев"; тел. (086) 821 521; e-mail: pepa_don@abv.bg